

Recep ARAL¹, Talip YILDIRIM²

¹Öğr. Gör., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan / Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (DR), Uşak, Türkiye
(receparal68@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0002-0558-8654>

²Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Uşak, Türkiye
(talip.yildirim@usak.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0002-8310-6614>

KAZAK ŞAİR ŞÂDİ TÖRE JÄŦGİRULİ'NİN “NAZİM ÇEHÂR DERSİŞ” ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME^{1*}

Öz: Kazak edebiyatına zengin bir edebî miras bırakan Şâdi Töre JäŦgirulı (1855-1933), 20. yüzyıl başlarında yazmış olduğu eserlerle Kazak yazılı edebiyatının oluşumuna katkı sağlayan önemli şairlerden biridir. Otuza yakın manzum eseri bulunan ve bunların çoğunu farklı matbaalarda bastıran şair üzerine Sovyetler Birliği dönemindeki politik sebeplerden dolayı araştırma yapılamamıştır. Şâdi, Kazak edebiyatı tarihindeki asıl yerini Doğu edebiyatının meşhur eserlerine yazdığı nazirelerle almıştır. Türk dünyası edebiyatında gerek tercüme gerekse nazire olarak kaleme alınan pek çok eser yeterli düzeyde araştırılıp incelenmemiştir. Kazakistan'da üzerine bazı çalışmalar yapılan ancak Türkiye'de henüz bilinmeyen ve çalışmamıza konu olan Şâdi'nin *Nazım Çehâr Dersiş* adlı eseri ise bunlardan sadece biridir. Türkiye'de henüz üzerine çalışma yapılmamış manzum bir eserin alana kazandırılması amacıyla hazırlanan bu makalede, ilk olarak Farsça yazılan ve çeşitli coğrafyalara yayılarak dilsel ve kültürel zenginlikler kazanan *Hikâye-i Çihâr Dersiş*'e nazire olarak kaleme alınan *Nazım Çehâr Dersiş* adlı eser ele alınacaktır. Eserin ortaya çıkışı ve Kazak topraklarında yayılmasının tarihçesine yer verildikten sonra eserin nitelikleri, içeriği ve eserde yer alan hikâyeler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu edebiyatı, Kazak edebiyatı, Şâdi Töre JäŦgirulı, Hikâye-i Çehâr Dersiş, Nazire geleneği

¹ Bu çalışma, tarafımızca hazırlanmakta olan “20. Yüzyıl Başlarında Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Nazım Çehâr Dersiş (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

*Geliş Tarihi: 28 Eylül 2024 – Kabul Tarihi: 18 Kasım 2024

Date of Arrival: 28 September 2024 – Date of Acceptance: 18 November 2024

Келген күні: 28 қыркүйек 2024 ж. – Қабылданған күні: 18 қараша 2024 ж.

Поступило в редакцию: 28 сентября 2024 г. – Принято в номер: 18 ноября 2024 г.

DOI: 10.59358/ayt.1557471

Recep ARAL¹, Talip YILDIRIM²

¹Lecturer, Khoja Akhmet Yassawi International Turkish-Kazakh University, Turkestan, Kazakhstan / PhD Candidate, Usak University, Graduate School of Education, Department of Turkish Language and Literature (PhD), Usak, Türkiye (receparyl68@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0002-0558-8654>

²Prof. Dr., Usak University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Department of Old Turkish Language, Usak, Türkiye (talip.yildirim@usak.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0002-8310-6614>

AN ANALYSIS ON THE WORK OF KAZAKH POET ŞÂDİ TÖRE JÄŇGİRULI NAMED “NAZİM ÇEHÂR DERVİŞ”

Abstract: Şâdi Töre Jäŋgirulı (1855-1933), who left a rich literary heritage to Kazakh literature, is one of the important poets who contributed to the formation of Kazakh written literature with his works written in the early 20th century. Due to political reasons during the Soviet Union period, no research could be carried out on the poet, who had around thirty verse works, most of which were printed in different printing houses. Şâdi took his rightful place in the history of Kazakh literature with his works written in verse based on the famous works of Eastern literature. Şâdi's *Nazım Çehâr Dervîş*, which has been studied in Kazakhstan but is not yet known in Türkiye and is the subject of our study, is one of these works. This article, prepared to introduce a verse work that has not yet been studied in Türkiye, discusses *Nazım Çehâr Dervîş*, which was written as a verse adaptation of *Hikâye-i Çehâr Dervîş*. Originally written in Persian, this story spread to various geographies and gained linguistic and cultural richness. The history of the emergence of the work and its spread in Kazakh lands will be examined, followed by information about the qualities, content, and stories within the work.

Keywords: Eastern literature, Kazakh literature, Şâdi Töre Jäŋgirulı, Hikâye-i Çehâr Dervîş, Verse tradition.

Giriş

Sözlü kültür ürünleri bakımından zengin bir edebî mirasa sahip olan Kazak Türklerinde, yazılı edebiyatın temelleri 19. yüzyıl sonlarında oluşmaya başlamıştır. Abdımanulı, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Kazak şair ve yazarların halkı bilinçlendirerek uyandırma ve ülkeyi özgürlüğe kavuşturma hedefleri doğrultusundaki çabalarının 20. yüzyıl başlarında karşılık bulmaya başladığını belirtmiştir (2012, s. 12).

Toplumların ilk başta yaşadıkları coğrafi çevre olmak üzere, toplumsal yaşamda karşılaşılan siyasi olaylar, savaşlar, göçler; din, dil ve medeniyet gibi unsurlar kısaca toplumun hayatını derinden etkileyen her şey edebiyatı doğrudan etkilemiş ve edebiyatın konusu olmuştur.

Kazakistan'ın 20. yüzyıl başlarındaki sosyo-politik durumu toplumsal yaşamın yanı sıra edebiyatın gelişimini de doğrudan etkilemiş ve bu dönemde "dini aydınlatıcı şairler" ortaya çıkmıştır. Türkistan coğrafyasının önde gelen medreselerinde ilim tahsil eden bu şairler, Doğu edebiyatından beslenerek onun sanat unsurlarını eserlerinde kullanmışlar ve Doğu'nun klasik eserlerini kendilerine has bir üslupla yeniden kaleme almışlardır. Eğitim alırken etkilendikleri Doğu edebiyatının bazı eserlerini Kazak diline tercüme eden veya bazı temalarını örnek alarak özgün eserler kaleme alan Şâdi Jäñgirulı, Mäşhür Jüsip Kopeyulı, Aqılbek Sabal, Äbubäkir Kerderi, Jüsipbek Şayxislamulı, Turmağambet İztilevov ve Aqmolla gibi şairler Kazak edebiyatında nazire geleneğinin gelişimine büyük katkı sağlamışlardır (Äbdığapparova, 2011). Karıpbayev, Doğu'da yüzyıllardır kullanılan temaları, motifleri ve olay örgülerini nazire geleneğiyle yeniden kaleme alan bu şairlerin hem eserleriyle halkın ufkunu genişlettiklerini hem de sanatlarını Doğu şiiriyle zenginleştirdiklerini vurgulamıştır (2018, s. 259).

Kazak yazılı edebiyatının oluşumunda önemli etkileri bulunan Doğu edebiyatının ünlü eserleri, özellikle de klasik şiiri ile hikâye tarzı anlatıları, Kazak edebiyatına yeni ufuklar kazandırmıştır. Kazak edebiyatının kalıplaşmasına kaynaklık eden unsurlardan Doğu'nun klasik şiiri, Kazak şiirine iki şekilde etki etmiştir. Bunlardan ilki Doğu'nun farklı edebî türleri (destanlar, dinî kıssa hikâyeler, efsaneler, manzumeler ve masallar) etkisinde yazılan Kazak destanları (kıssa); diğeri ise ünlü şairlerin (Firdevsî, Nizâmî, Fuzûlî, Nevâî vb.) eserlerinden esinlenerek nazire geleneği ile kaleme alınan Kazak edebiyatının öz ürünleridir. Kazak edebiyatı ile Doğu edebiyatı arasındaki bağlar genellikle nazire geleneği sayesinde oluşmuştur. Edebiyat sahasında yüzyıllardır süregelen bu gelenek, Kazak edebiyatını dil, şekil, konu ve sanat bakımından daha zengin kılmıştır (Alashbayev, 2021, s. 37-39).

Kuanyshtbayeva ve Zhiyenbayev, Doğu edebiyatından etkilenecek kaleme alınan çeşitli destan, manzume ve dinî kıssaların 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Petersburg, Kazan, Ufa, Orenburg, Taşkent gibi şehirlerde yayımlandığını ve edebî dilin birer örneği niteliğindeki bu eserlerin Kazak edebiyatında "kitabî eserler" olarak adlandırıldığını ifade etmişlerdir (2017, s. 280).

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Kazak halkını bilinçlendirmek ve Kazak edebiyatının gelişimine katkı sağlamak amacıyla kaleme alınan eserlerin birçoğu günümüz alan araştırmalarında yeteri kadar ilgi görmeyip tarihin tozlu raflarında unutulmuştur. Bu hususla ilgili Kazak sahasında nazire geleneğiyle kaleme alınan hem ideolojik içeriğe sahip eserlerin hem de sanatsal yönden çok zengin Kazak şiir örneklerinin bulunduğunu ifade eden Kelimbetov, nazire geleneğiyle kaleme alınan eserlerin sadece aktarma ürünü olarak değerlendirildiğinden dolayı edebiyat tarihinde kendine has yeri bulamadığını belirtmiştir (2004, s. 347).

Nazire gelenegini iyi bilen Şâdi Jâñgirulı, Doğu'nun klasik şiirindeki hümanist ve aydınlatıcı fikirlere hâkim olmuş, bunları okuyuculara anlaşılır bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Şâdi Doğu edebiyatının olay örgüsünü, geleneksel temalarla ve halkın folklorik hazineleriyle birleştirerek çeşitli masal, efsane, hikâye (kıssa) ve manzumelerde büyük bir ustalıkla kullanarak sözlü edebiyatın birçok örneğini yazılı edebiyata aktarmıştır. Doğu'nun nazire geleneği üzerine eser yazma yöntemini iyice öğrenen ve onu belirli bir dereceye kadar geliştirerek Kazak toprağına uygun hâle getiren şair, geleneksel temaları koruyarak içerik, biçim, fikir ve olay örgüsü açısından tamamen yeni eserler kaleme almıştır (Kenjebayev, 1993, s. 57-58).

Şâdi üzerine kapsamlı araştırmalar yapan Kelimbetov'a (1974) göre, şairin birçok eseri henüz gün yüzüne çıkmamıştır. Ancak şair hayattayken on sekiz eserini² Taşkent, Kazan ve Orenburg'daki çeşitli matbaalarda neşrettirmiştir. Boranbayev ise Ekim Devrimi öncesi Kazak aydınları arasında en çok kitap yazan şairin Şâdi olduğunu ve onun şecere, hikâye (kıssa), manzume, destan ve şiir türünde otuzdan fazla eser kaleme aldığını belirtmiştir (2014, s. 41).

Çağatay Türkçesi ve Kazak Türkçesiyle kaleme aldığı eserlerle sadece Kazak edebiyatında değil Türk dünyası edebiyatında yer alması gereken Şâdi, Sovyetler Birliği dönemindeki politiklardan dolayı diğer şahsiyetler kadar tanınmamış ve tanıtılamamıştır. Otuzdan fazla eseri bulunmasına rağmen Kazakistan'da son yıllarda araştırılıp incelenmeye başlanan şair ve eserleri üzerine Türkiye'deki çalışmalar henüz başlamıştır (Aral & Yıldırım, 2024, s. 774).

Kenjebayev'e (1993) göre, Kazak edebiyatı ve idealizminin geleneklerine, Doğu'nun klasik şiirine ve Rus idealizmine oldukça hâkim olan Şâdi, sadece nazire geleneğiyle değil aynı zamanda çağının karmaşık

² 100 bin satırdan oluşan bu eserlerin yaklaşık 75 bini şair hayattayken neşredilmiştir.

sorunlarını ele alan özgün eserler de kaleme alarak zengin bir edebî miras bırakmıştır. Şairin *Nazım Çâhar Dârviş*, *Xiqayat Orqa-Külşe* gibi destanları; *Xiqayat Qamarzaman*, *Bes Qatınnıñ Xiqayası*, *Xiqayat Xalifa Harun ar-Raşid*, *Qarunnuñ Jer Jutqan Oqıgası* gibi kıssaları nazire geleneğiyle kaleme aldığı eserlerden bazılarıdır (s. 57-59).

Yukarıda çalışmanın kapsamı açısından detaya girmekten kaçınılmış ve aynı amaçlar doğrultusunda eserler yazan şairlerden bazılarının adı anılırken çalışmamıza konu olan Şâdi'nin ise birkaç eserinin adına yer verilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Türk dünyası edebiyatında gerek tercüme olarak gerekse nazire geleneğiyle kaleme alınan ama yeterli düzeyde araştırılıp incelenmeyen pek çok eser bulunmaktadır. Özellikle Orta Asya Türk devletlerinin müzelerinde, kütüphanelerinde ve insanların evlerinde yer alan birçok eserin gün yüzüne çıkarılarak incelenmesinin alan araştırmaları açısından önemi malumdur. Kazakistan'da üzerine bazı çalışmalar yapılan fakat Türkiye'de henüz bilinmeyen ve çalışmamıza konu olan *Nazım Çehâr Derviş* ise bunlardan sadece biridir.

Türkiye'de henüz üzerine çalışma yapılmamış manzum eserlerden birinin alana kazandırılması için hazırlanan bu makalede hem alan araştırmalarına katkıda bulunmak hem de verilen bilgiler doğrultusunda diğer şairlerin ve eserlerin de araştırılıp incelenmesi için araştırmacıların ilgisini çekmek amaçlanmıştır. Böylece bu eserler tarihin tozlu raflarından çıkarılıp üzerine çalışmalar yapıldığında alana katkı sağlayabilir, Türk halklarının edebiyatları farklı bakış açılarıyla ele alınabilir ve eserlerin yazıldığı dönemlerin dil özellikleri incelenebilir.

Dünya edebiyatında bazı eserlerin birçok edebî esere ilham kaynağı olduğu ve bu eserlere nazireler yazıldığı malumdur. Arap edebiyatının en önemli klasiklerinden biri kabul edilen *Binbir Gece Masalları*, Fars edebiyatının önemli klasiklerinden biri olan *Kıssa-i Çehâr Derviş (Bâgh o Bahâr)* ve İtalyan yazar Giovanni Boccaccio'nun *Decameron* adlı eseri Türk halklarının edebiyatlarında da kendilerine yer edinmişlerdir.

Bu çalışmada, ilk olarak Farsça yazılan ve çeşitli coğrafyalara yayılarak dilsel ve kültürel zenginlikler kazanan *Kıssa-i Çehâr Derviş*'e nazire olarak Çağatay Türkçesi etkisinde kaleme alınan *Nazım Çehâr Derviş* adlı eser ele alınacaktır. Eserin ortaya çıkışı ve Kazak topraklarında yayılmasının tarihçesine yer verildikten sonra eserin nüshaları, içeriği ve eserde yer alan hikâyeler hakkında bilgi verilecektir.

Öncelikle Dünya edebiyatında büyük ilgi görerek farklı dillere tercüme edilen ve Şâdi'nin *Nazım Çehâr Derviş* adlı eseri kaleme almasına

bir nevi ilham kaynağı olan *Kıssa-i Çehâr Dervîş* hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Kıssa-i (Hikâye-i) Çehâr Dervîş

Tasavvuf edebiyatının en derin ve sembolik anlatılarından biri olan *Kıssa-i Çehâr Dervîş* adlı eser Dünya edebiyatında *Bağ u Bahar* adıyla da bilinmektedir. Eserin yazarına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte genel kanı, 14. yüzyıl başlarında Türk asıllı şair Emîr Hüsrev-i Dihlevî (1253-1325) tarafından Farsça yazıldığı veya derlendiği yönündedir.

Benli, sayısız Farsça eseri bulunan Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin müşşidi Nizâmeddin Evliyâ için yazmış olduğu *Kıssa-i Çehâr Dervîş*'in çeşitli yazarlar tarafından Urduçaya tercüme edildiğini ve bunlar arasında en çok ilgi gören Mir Amman'ın tercümesinin çeşitli dillere çevrildiğini ifade etmiştir (2004, s. 94). *Kıssa-i Çehâr Dervîş*'i Farsçadan Urduçaya *Bâgh o Bahâr* adıyla tercüme eden Mir Amman'ın eserinin ön sözünde, Emîr Hüsrev'in bu hikâyeyi, hastalanan hocası Nizâmeddîn Evliya için derlediği ve sağlığına kavuşana kadar ona tekrar tekrar okuduğu (Duncan Forbes, 1857); Tacikçeden Rusçaya çevrilen eserin ön sözünde ise hazırlanan eserin Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye atfedildiği, Şeyh Nizâmeddîn'in hastalığı sırasında Hüsrev'in bu hikâyeleri çok güzel bir şekilde yazarak şeyhe okuduğu ve şeyhin de bu kitaptan çok memnun kalarak sonunda hastalığından kurtulduğu ifadeleri yer almaktadır (Hovari, 1986 s. 4).

Orta Çağ İslam dünyasında Hindistan'da ortaya çıkan bu eser, zamanla geniş bir coğrafyaya yayılarak farklı kültürel ve dilsel bağlamlarda zenginlik kazanmıştır. “Çâr/çehâr/çihâr” kelimeleri Farsçada “dört” anlamına gelirken; “dervîş” ise “Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veya bir tarikata bağlı bulunan kimse”yi ifade etmektedir (Devellioğlu, 1996). Dolayısıyla *Dört Dervîş Hikâyesi* anlamına gelen eserdeki karakterlerin her biri farklı bir manevi mertebeyi temsil etmektedir. Dört dervîşin maceraları ile manevi yolculuklarının ele alındığı bu anlatı, sadece bir hikâye olmanın ötesinde; aşk, bilgelik, sabır ve fedakârlık gibi temel tasavvufî erdemleri sembolize eden bir rehber olarak kabul edilmiştir.

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı dillerde ve farklı adlarla kaleme alınan *Hikâye-i Çehâr Dervîş*'in hem nesirle hem de nazımla yazılmış varyantları bulunmaktadır. Bu hikâyeler öncelikle sözlü olarak daha sonra el yazmaları hâlinde en sonunda da litografya aracılığıyla kitap şeklinde halk arasında geniş bir kitleye yayılmıştır. Kelimbetov, gerek çeviri gerekse özgün eser olarak birçok kez kaleme alınan bu hikâyelerin geçen yüzyılda Hindistan'ın Delhi, Kalküta, Mumbai, Allahabad ve Lahor

(günümüzde Pakistan sınırları içerisinde yer almaktadır) şehirlerinde birkaç defa Fars dilinde; Buhara, Semerkant, Taşkent, Şehrisebz, Kitap ve Kazan şehirlerinin matbaalarında ise Özbek, Tacik ve Tatar dillerinde neşredildiğini belirtmiştir (1974, s. 23).

Eser ilk olarak 1770'li yıllarda Muhammed 'İta Han Tahsin, 1797-1799 yılları arasında Mir Muhammed Ali Han Şevk Evreng Abadî, 1804 yılında ise Mir Amman tarafından Farsçadan Urduçaya tercüme edilmiştir. Mir Amman'ın tercümesinden 1813'te L. Ferdinand Smith, 1846'da Duncan Forbes İngilizceye; 1878'de ise Garcin de Tassy Fransızcaya tercüme yapılmıştır (Yıldırım, 2010). Eser üzerinde yapılan bu tercüme bir araya getirilerek 2005 yılında Columbia Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır (URL-1). İlk olarak Farsçadan Urduçaya daha sonra ise Urduçadan İngilizce ve Fransızcaya tercüme edilen eser, Türk halklarının edebiyatında da kendine yer bulmuştur.

Öger, Emir Hüsrev tarafından Farsça yazılan eserin 18. yüzyılın başlarında Hoten'de yaşayan Kasım Begim tarafından Çağatay Türkçesine tercüme edildiğini; bu tercümeden hareketle de Uygur divan şairleri Nizârî ile Ziyâî'nin birlikte *Çehâr Dervîş* adlı tasavvufî nitelikte bir eser kaleme aldıklarını belirtmiştir (URL-2).

Fars, Hint ve Türk edebiyatlarında kaleme alınan *Çehâr Dervîş* adlı eserlerin birbirinin tekrarı veya tercümesi niteliğinde olmadığını ve müstakil eser kimliği taşımakta olduğunu dile getiren Musalı, Hırâmî tarafından kaleme alınan *Çar Dervîş* mesnevisinin 1834 yılında tamamlandığını ve Özbekistan Şarkiyat Enstitüsünde bu mesnevinin 7 nüshasının bulunduğunu ifade etmiştir (URL-3).

Çeşitli coğrafyalarda büyük ilgi görerek farklı dillere tercümesi yapılan eser, 1887 yılında Sahaf M. Seyyid tarafından Farsçadan Türkçeye *Hikâye-i Çihar Dervîş* adıyla tercüme edilmiştir. Selâmi Yıldırım, bu tercümenin günümüz Türkçesiyle okunuşunu içeren yüksek lisans tezinde eserin dil özelliklerini incelemiştir (2010); Selma Günaydın ise hazırladığı kitapta, eserin imlasıyla ilgili bazı notlara yer vermiş ve metni sadeleştirerek günümüz Türkçesine çevirmiştir (2017).

Hikâye-i Çehâr Dervîş adlı eser S. Hovari tarafından Tacikçeden Rusçaya *Priklyuçeniya Çetireh Dervîşey (Dört Dervîşin Maceraları)* adıyla çevrilerek 1986 yılında Duşanbe'de basılmıştır. Bu çalışmanın ön sözünü yazan ünlü Tacik yazar Sadriddin Ayni, eserin ortaya çıkışıyla ilgili kendi görüşlerine de yer vermiştir (Hovari, 1986 s.5-7).

Kıssa-i Çehâr Dervîş'e nazire olarak Şâdi Töre Jâñgirulı tarafından Çağatay Türkçesi etkisinde kaleme alınan ve farklı zamanlarda basımı yapılan *Nazım Çehâr Dervîş* adlı eser ise Kazak topraklarında geniş bir alana yayılmıştır.

2. Şâdi Jâñgirulı'nın "Nazım Çehâr Dervîş"i

Şâdi'nin *Nazım Çehâr Dervîş* adlı destanı 1909 (Karipbayev, 2018, s. 259) ve 1913 yıllarında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifjanova litografyasında basılmıştır. Bu destan, Doğu şairlerinin geleneğine göre nazireyle kaleme alınan ve şairin o dönemdeki toplumsal hayatla ilgili kendine özgü vizyonunu ve hayallerini ifade eden eserlerinden biridir (Kelimbetov, 1974 s.26). Yegavbayev, *Nazım Çehâr Dervîş* destanının 1913 ve 1917 yıllarında basılarak zamanında Kazak bozkırlarında geniş bir alana yayıldığını; "dervîş" kelimesinin ise sufi anlamında değil de çok şey görmüş, yeryüzünde adaleti arayan gezgin anlamında kullanıldığını belirtmiştir (2006, s. 409). Elde edilen bu bilgilerden eserin kısa süre içerisinde birkaç kez basımının yapıldığı görülmektedir. Bu durum, eserin halk tarafından kabul gördüğü ve esere olan ilgi ve talebin giderek arttığı, böylece kısa sürede geniş bir kitleye yayıldığı yönünde değerlendirilebilir.

Doğu edebiyatının nazire geleneğini çok iyi öğrenip Doğu klasiklerinde ele alınan konuları kendi fikir dünyasında yeniden şekillendirerek hem Kazak toprağına uygun hem de halkın anlayabileceğı bir üslupla kaleme alan Şâdi Jâñgirulı; biçim, içerik, fikir ve olay örgüsü yönünden özgün eserler ortaya koyan bir şairdir. Dinî, tarihî ve toplumsal konularda yazmış olduğu eserlerde diğer aydınlar gibi halkı bilinçlenmeye, eğitime, sanata ve barışçıl bir memleket olmaya davet eden şairin *Nazım Çehâr Dervîş* destanı; genel olarak aşkın, toplumsal yaşamın ve insanlık davranışlarının ele alındığı öğretici ve öğüt verici bir eserdir (Kelimbetov, 1974). "*Nazım Çehâr Dervîş* öncelikle insandaki erdemleri ve ahlaki nitelikleri ortaya çıkararak onlara sevgiyi bir bayrak gibi yükseltmeyi öğretir" (Karipbayev, 2018, s. 261).

Kazak Türklerinin 20. yüzyıl başlarında destan çağından henüz tam olarak uzaklaşmadıklarını dile getiren Karipbayev, bu eserde destan geleneğine yakın imgelerin ve olayların mümkün olduğunca eksiksiz ve çağdaş bir biçimde ele alındığını, böylelikle eserdeki karakterlerin ulusal imaja mümkün olduğunca yakın hâle getirildiğini belirtmiştir (2018, s. 271).

Şâdi kaleme aldığı eserin giriş ve sonuç kısımlarında, *Çehâr Dervîş* ile ilgili hikâyenin daha önce de meşhur birkaç nüshasının olduğunu ve onların birbirine benzemediğini dile getirmiştir. Daha önceden nesirle yazılmış

hikâyelerden haberdar olduğunu belirten şair, bu hikâyeyi halkın ilgisini çekebilmek için nazımla ve mücmel bir şekilde kaleme aldığını, eserin muhtevasının diğer şairlerin eserlerinden farklı olduğunu şu dizelerde vurgulamaktadır:

qıssanıñ barçası hem erdi meşhûr
birneçe nüsxalarda ayılıpdur

nesrî bir qıssanı mücmelmenen
nazm etdim bolğay mu dep xalqğa manzûr (Cihângir Töre, s. 3).

bul sözni tafsîlimen beyân eter
nesrî bir kitâbda Çâr Dervîş nâm

men dağı sonan körüp qıssa qıldım
tıñlağan zer-ger dep qısqa qıldım (Cihângir Töre, s. 188).

Elde edilen bilgiler doğrultusunda *Hikâye-i Çehâr Dervîş* adlı eserin varyantlarının genellikle nesir şeklinde, edebî varyantlarının ise farklı dillerde olduğu anlaşılmaktadır. *Nazım Çehâr Dervîş*'in kaleme alındığı dönemin destan çağından tamamen uzaklaşamayan bir dönem olduğu ve şairin yukarıdaki dizeleri göz önünde bulundurulduğunda, Şâdi'nin bu eseri nazımla kaleme alarak halka daha da yakınlaştırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Çünkü yüzyıllardır destan geleneğiyle yetişen bir halkın nesir şeklindeki bir eseri hemen kabullenmesi ve onu rahat bir şekilde anlaması güç olabilir. Bunun için de zamana ihtiyaç duyulabilir.

Kelimbetov'un, zorluklar içindeki halkın hayatını kolaylaştırmak ve onlara mutlu bir hayat hayal ettirmek için yazılan bu destanın, zamanında düğünlerde, kervansaraylarda, kır kahvehanelerinde ve halkın toplandığı umumi yerlerde yüksek sesle okunduğunu belirtmesinden (1974, s. 24), halkın bu manzum eserden haberdar olduğu ve Şâdi'nin amacına ulaştığı söylenebilir.

Nazım Çehâr Dervîş'in nazımla kaleme alınmasının sadece şekil olarak değil aynı zamanda olay örgüsü bakımından millileştirilerek diğer varyantlardan farklılık gösterdiğini dile getiren Karıpbayev, varyantlarda yer alan hikâyelerdeki bazı benzerliklerin ise anlatıların tam olarak destansı nitelikte olmasa bile masallara ve mitlere dayanmasından kaynaklandığını belirtmiştir (2018).

Şairlerin bir eser ortaya koymasına etki eden birçok unsur bulunmaktadır. Her şairin kişisel deneyimlerine ve dünya görüşlerine bağlı olarak kendine özgü üslubu, anlatım tarzı ve bakış açısı değişiklik gösterir.

Türkoloji

№ 4 (120), 2024

RECEP ARAL & TALİP YILDIRIM

Şairlerin eserlerinde farklı temalar ve duygular işlemesine neden olan bu durum ise nazire olarak kaleme alınan eserlerin varyantları arasında belirgin farkların ortaya çıkmasına sebep olur. Ayrıca şairlerin gerek yaşamış oldukları coğrafyadaki gelenek, inanç ve sosyal normlar gerekse eserlerini yazdıkları dönemdeki siyasal, sosyal ve kültürel olayların yanı sıra hitap etmek istedikleri kitlelere yönelik nazirelerinde dil ve tema uyarlamaları görülür. Bu durumlar ise nazirelerin şekil ve içerik açısından farklılık göstermesine yol açar. Dolayısıyla nazire olarak yazılan eserler sadece bireysel farklılıkları değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamikleri de yansıtır.

Şâdi'nin eserinin olay örgüsü bakımından Tacik ve Özbek dillerindeki varyantlarla benzerlikleri olmasına rağmen onlardan farklı olduğunu ve her yazarın belirtmek istediği fikre bağlı kalarak kendi hikâyesini anlattığını belirten Kelimbetov, *Nazım Çehâr Derviş*'in konusu, anlatım tarzı ve kompozisyonu açısından Tacik dilindeki varyanta; aşkı, sosyal meseleleri ve hümanist fikirleri tartışma açısından ise Özbek dilindeki varyanta daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca *Kıssa-i Çehâr Derviş* adlı hikâyenin Fars, Tacik ve Özbek dillerindeki varyantlarını çok iyi öğrenen ve bazılarının olay örgüsünü kendi destanına ustalıkla uyarlayan Şâdi'nin, kendi eserinde toplumsal yaşamla ilgili kaygılarını da ortaya koyduğunu ifade eden bilim adamı, *Nazım Çehâr Derviş* destanının kendine has özelliklerinin olduğunu vurgulamıştır (1974, s. 24-25).

Eserde yer alan hikâyelerle ilgili görüşlerini de dile getiren Kelimbetov, kompozisyon yapısı itibariyle karmaşık bir eser olan *Nazım Çehâr Derviş*'in her biri ayrı bir eser sayılabilecek farklı hikâyelerden oluştuğunu ve şairin bu bireysel hikâyeleri tek bir eserde birleştirdiğini dile getirirken (1974, s. 31); Karıpbayev ise farklı hikâyelerin bir araya getirildiği bu eserin küçük bir "hamse" olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (2018, s. 263).

Eserde ele aldığı kahramanların hep birlikte muradına ererek çok mutlu olduğunu; âşıklerle maşukların kavuşarak bütün kaygılarından kurtulduklarını ifade eden şair, bu kıssanın okunmasına vesile olanların ve onu işitenlerin de tüm dileklerinin gerçekleşmesi ve hiçbir sıkıntı çekmemeleri için de temennide bulunmuştur. Şair bu sözlere şu dizelere yer vermiştir:

barçası murâdına birdey yetip
şâdlandı xursendlığı xaddin ötüp
'âşıqlar ma'sûqına қоşuldılar

könlünen qayğı ğamniñ barı ketip

oqutup bul qıssanı eşitken hem

yetüşüp murâdına körmesin ğam (Cihângir Töre, s. 188).

Şairin temennileri, eserin okunup okutulması ve halk arasında anlatılarak yaygınlaşması için dikkat çekici bir husustur. Böylelikle halkı bilinçlendirerek uyandırma ve ülkeyi özgürlüğe kavuşturma hedefi olan şairlerden Şâdi'nin, kendi amaçları doğrultusunda daha fazla insana ulaşarak onların ufkunu açmak istediği ve bu hususta gayret gösterdiği söylenebilir.

2.1. Nazım Çehâr Dervîş'in Nüshaları ve Fiziki Durumu

19. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan coğrafyasında edebî ve resmî dil olarak kullanılan Çağatay Türkçesinin etkisinde kaleme alınan bu eser, şairin en hacimli eserlerinden biridir. Araştırmalarımız sonucunda bu eserin üç nüshası tespit edilmiştir.

Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova Litografyası'nda 1913 yılında basılan bu nüshalar, Almatı'daki Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisinin nadir eserler ve el yazmaları bölümündeki 1138 numaralı klasörde; Astana'daki L.N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesi Otırar Kütüphanesinin nadir eserler bölümündeki 126 numaralı klasörde muhafaza edilmektedir. Ayrıca Afganistan'dan Kazakistan'a geldikten sonra Türkistan Eyaleti'nin Çapayev köyüne yerleşen ve civar köylerde de çok iyi tanınan Molla Abdurrahim'in evinde bir nüsha bulunmaktadır.

Bunlar arasında en az yıpranan Otırar Kütüphanesinde muhafaza edilendir. Kütüphaneye Mustafa A. adlı bir kişi tarafından teslim edilen eserin kumaşla kaplanmış karton ciltli dış kapağı çok yıpranmış ve sayfaları sararmıştır. Eserin kapak sayfasında, nazmeden kişinin Şâdi Töre Bin Cihangir Töre olduğu yazmaktadır. İlk sayfası yırtık olduğu için eksik parçaları bulunmaktadır fakat diğer nüshalarda ilk sayfa hiç yoktur. 192 sayfadan oluşan eserin boyutu 22x12,5 cm'dir ve baskısında talik yazı stili kullanılmıştır. Eserin her bir sayfasının üst kısmında sayfa numarası verilmiştir. Manzum olarak kaleme alınan eserin her sayfasında iki sütundan yirmi üç dize yer almaktadır ancak başlıkların olduğu sayfalarda dize sayısı değişmektedir. Eserdeki bütün çift haneli sayfaların sol alt köşesinde reddâde bulunmaktadır.

2.2. Nazım Çehâr Dervîş'in İçeriği ve Eserde Yer Alan Hikâyeler

Eserde besmele, hamdele ve salveleden sonra kısa bir giriş bölümü yer almaktadır. Dervişlerle ilgili dört hikâyenin yer aldığı bu eserde, bazı olaylar

ayrı başlıklar altında kaleme alınmıştır. Bilim adamı Karıpbayev'e (2018) göre *Nazım Çehâr Derviş*'teki ortak olay örgüsü, iç ve dış olay örgüsü olarak sınıflandırıldığında eserde on iki hikâyeye yer almaktadır (s. 265). Karıpbayev'in bu görüşünden eserin giriş bölümündeki anlatıyı da ayrı bir hikâyeye olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Eserde yer alan hikâyeler ve alt başlıklar şu şekildedir: 1. Birinci Dervişin Başından Geçen Sergüzeşti: 1.a. Şam Padişahının Kızının Tüccara Anlattığı Sergüzeşti; 2. İkinci Dervişin Başından Geçen Sergüzeşti: 2.a. Numan Seyyah'ın Şehzadeye Anlattığı Kendi Ahvali, 2.b. Acem Şehzadesinin Kendi Başından Geçen Sergüzeşti, 2.c. Padişah Azad Bahit'in Dervişlere Anlattığı Kendi Hikâyesi, 2.ç. Hoca Sek Perest'in Padişaha Anlattığı Sergüzeşti, 2.d. Reyhanlı Tüccar Baça'nın Sergüzeşti; 3. Üçüncü Dervişin Sergüzeştinin Beyanı: 3.a. Kevsuar Şehzadenin Sergüzeştinin Beyanı; 4. Dördüncü Dervişin Padişaha Anlattığı Sergüzeşti; sonuç bölümü olarak değerlendirilebilecek son hikâyeye ise "Dervişlerin Duasının Kabul Olması ve Padişaha Oğul Evlat Haberinin Verilmesi".

Eserde, her biri farklı yerden gelen ve kendi hikâyesini anlatan dört dervişin maceraları ve yaşadıkları çeşitli olaylar anlatılmaktadır. Gizemli olayların yer aldığı bu hikâyelerde genellikle aşk, sadakat, fedakârlık, adalet, kardeşlik, insan aklı ve insanın manevi yolculuğu gibi temalar işlenmiştir. Eserde her ne kadar ana olay örgüsüne ek olarak farklı olay örgüleri üst üste getirilmiş olsa da eserin sonunda bunların hepsi tek bir olayda birleşmektedir. Eserdeki hikâyeler kısaca şu şekildedir:

Eserin giriş bölümü: Bu bölümde, Azad Bahit'in hikâyesi anlatılır. Azad Bahit uzun yıllar Roma'yı yöneten bir padişaktır. Halkına çok adaletli davranan ve takva sahibi olan padişah sürekli âlimlerin sohbetlerine katılır. Azad Bahit ellili yaşlara geldiğinde bir çocuğunun olmadığını hatırlayıp çok üzülür ve yerine vâris olarak bırakabileceği bir oğlu olmasını hayal ederek derdine bir çare aramaya başlar. Ancak ne sınırsız serveti ne de bilge vezirleri padişahın üzerine çöken bu keder bulutunu dağıtabilir. Bir süre kimseyle görüşmek istemeyen padişahın okuduğu ilm-i hikmet kitaplarının birinde, kaygı çeken bir kişinin kaygısından kurtulması için yazılanlar dikkatini çeker. Bunun üzerine bir gece vakti tebdili kıyafet şehrin dışında yer alan mezarlığa giderek Kur'an okur ve dua eder. Bu sırada mezarlığın ortasında bulunan bir çardakta çıra yandığını görür ve neler olup bittiğini merak ederek çardağa yaklaşır. Dört divanenin başlarını öne eğip oturduklarını görür. Öncelikle yanlarına gitmek istese de sonradan ne konuştuklarını merak edip gizlice onları dinlemeye karar verir. O esnada çadırdaki bulunanlardan birinin hapsirdikten sonra "elhamdülillah" demesi

üzerine diğerlerinin de o kişiye “yerhamükallah” dediklerini duyan padişah onların müminliğini kâmil bilir. Daha sonra içlerinden birinin başını kaldırarak: “dostlarım birbirimizi tanımak için başımızdan geçen olayları sırayla anlatalım, burada tan atana kadar sohbet edelim geceyi hiç uyumadan geçirelim” dediğini ve diğerlerinin de buna katılarak ilk sözü ona verdiklerini duyan padişah, onların başından geçen olayları merak edip gizlice onları dinleyebileceği bir yere oturur ve anlatılanları dinler.

Birinci Dervişin Başından Geçen Sergüzeşti: Babasının zengin bir tüccar olduğunu ve kız kardeşi evlendikten sonra kendisinin tek vâris kaldığını söyleyen derviş, babasının ölümünden sonra birçok kişinin yanında olduğunu ama babasının mirasını çarçur ettikten sonra herkesin yanından gittiğini dile getirir. Derviş zamanla bir parça ekmeğe muhtaç hâle gelip günlerce aç kalsa da utancından dışarı dahi çıkamaz. Ancak sonunda açlığa yenik düşerek ablasının yanına gider. Ablası daha önce sözünü hiç dinlemeyen kardeşine iş yapmayı öğrenebilmesi ve malının kıymetini bilmesi için ticaret yaptırmak ister. Kardeşinin cebine biraz para koyan ablası onu tüccarlarla birlikte yakındaki memleketlere gönderir. İş öğrendikten bir süre sonra Yemen'den Şam'a giden tüccarlarla birlikte yola koyulur ve oraya gittiğinde ilginç bir şekilde karşılaştığı Şam padişahının kızını görür görmez ona âşık olur. Ona olan sevgisini kanıtlamaya çalışır ve onun için uğraş verir. Daha sonra bu bölümde, “Şam Padişahının Kızının Tüccara Anlattığı Sergüzeşti”ne yer verilir. Sonrasında Şam'dan kaçmaya karar veren âşıklar yolda birbirlerini kaybederler. Sevgilisini kaybeden adam yolda bir zahitle karşılaşır, zahit ona Konstantiniyye şehrine gittiği takdirde orada üç dervişle karşılaşacağını ve daha sonra amacına orada ulaşacağını söyler. Birinci derviş bunun için buraya geldiğini ve onlarla tanış olduğunu ifade eder. Daha sonra ikinci derviş sergüzeştini anlatmak için başını kaldırır.

İkinci Dervişin Başından Geçen Sergüzeşti: Ağlayarak sözlerine başlayan derviş, Acem şahının oğlu olduğunu, uzun yıllardır çocuk sahibi olamayan babasına Allah'ın kendisini evlat olarak nasip ettiğini söyler. Kendi doğumuna çok sevinen babasının ihtiyaç sahiplerine altın ve gümüşten sadakalar dağıttığını dile getiren derviş, kâmil yaşa geldiğinde ise tahta geçer. Bir keresinde askerleriyle ava çıktığında bir geyik dikkatini çeker ve onu görünce aklı başından gider. Askerlerine bu geyiği öldürmeden yakalamalarını emretse de hiçbiri onu yakalayamaz ve sonra kendisi geyiğin peşine düşüp onu yakalamaya çalışırken yüksek bir dağa rastlar. Orada güzel bir kızın heykelini görerek ona âşık olur. Daha sonra Numan Seyyah adında bir tüccarla karşılaşır. Bundan sonra “Numan Seyyah'ın Şehzadeye Anlattığı

Sergüzeşti”ne yer verilir. Sonrasında şehzadenin hikâyesi, “Acem Şehzadesinin Kendi Başından Geçen Sergüzeşti” başlığı altında devam eder. Bu bölümde şehzadenin Frenk kralının kızına delicesine âşık olması ve arkadaşı Behzad Han’la dostlukları anlatılır. Sevgilisini ve arkadaşı Behzad Han’ı kendi gözleri önünde kaybeden şehzade dervişlik yoluna girer. İlk dervişin hikâyesinde olduğu gibi onun da karşısına bir zahit çıkıp amacına ulaşması için Konstantiniyye şehrine gitmesi gerektiğini ve orada üç dervişin onunla birlikte olacağını söylemesi üzerine buraya geldiğini ve onlarla karşılaştığını ifade eder. Daha sonra sabah olur ve dervişler sabah namazını kılarlar. O esnada konuşulanları gizlice dinleyen padişah kimse orada olduğunu bilmesin diye sarayına döner. Bundan sonra hikâye “Padişah Azad Bahit’in Dervişlere Anlattığı Kendi Hikâyesi” başlığı altında devam eder. Padişah görevlilerden birini yanına çağırarak mezarlıkta dört dervişin sohbet etmekte olduğunu ve onları huzuruna davet etmesini söyler. Bunun üzerine dervişler padişahın sarayına giderek huzura çıkarlar. Azad Bahit gece konuşulanları dinlediğini, iki dervişin başından geçen olaylardan tamamen haberdar olduğunu belirterek diğer ikisinin de başından geçen olayları anlatmasını ister. Dervişlerin çekindiğini gören padişah öncelikle kendi başından geçen olayları anlatmaya başlar ve sözlerinde bir hoca ile bir tüccardan dinlediği hikâyelere de yer verir. Bu hikâyeler de ayrı başlık altında verilir. En sonunda padişah onları sohbet ederken gizlice dinlediğini, padişah olduğu için kendisinden çekinmemeleri gerektiğini ve artık beş kişi olduklarını belirterek diğer ikisinin de başından geçen olayları anlatmalarını ister.

Üçüncü Dervişin Sergüzeşti: Padişahın bu sözü üzerine üçüncü derviş başından geçenleri anlatmaya başlar. Kendisinin daha önce Pers kralı olduğunu belirtir. Cömertliği ile bilinen Hâtim et-Tâi’yle ilgili olayları anlatır ve kendisi de onun gibi olabilmek için çeşitli yollar dener. Basra melikesinin cömertliğini duyduktan sonra onunla tanışıp evlenmek ister ancak melikenin bu evlilik için bazı şartları vardır. Hikâyede bunlar ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Ayrıca bu hikâye içerisinde, “Kevsuar Şehzadenin Sergüzeşti” başlığı altında Nemruz şahının oğlu Kevsuar’ın hikâyesi anlatılır. Önceki iki hikâyede olduğu gibi kendisine Konstantiniyye tarafına gitmesi gerektiği ve orada üç dervişle karşılaşacağı söylenmesi üzerine orada bulunduğunu belirtir. Daha sonra anlatılanlar karşısında padişah çok mutlu olur ve dördüncü dervişin de başından geçenleri anlatmasını ister.

Dördüncü Dervişin Padişaha Anlattığı Sergüzeşti: Dördüncü derviş sözlerine “benim dertlerime bakıldığında bunlarınki hiçbir şey değil” diyerek başlar. Anlatılanlara bakıldığında bütün sıkıntılara rağmen diğer dervişlerin iyi günlerinin de olduğunu, fakat kendisinin doğduğu günden beri

hiç rahat yüzü görmediğini belirtir. Kendisinin Çin hükümdarının şehzadesi olduğunu söyleyerek babasının yerine tahta geçen amcasının kendisine ihanetini anlatır. Babası hayattayken ona hizmet eden, onun vasiyetini dinleyen Mübarek adlı kişi ona yardımcı olmak için elinden geleni yapmak ister ve babasıyla ilgili ne biliyorsa ona anlatır. Daha sonra âşık olduğu kıza kavuşamama sebeplerini anlatır. Sonunda o da bir zahitle karşılaştığını ve kendisine de diğer dervişler gibi Konstantiniyye'ye gitmesi nasihat edildiğini belirtir. Sözlerini tamamlamak üzereyken ellerini açıp padişahın hayırlı bir erkek evladı olması için dua eder, diğer dervişler de ona eşlik ederek birlikte Fatıha okurlar. Bu durum karşısında Azad Bahit gözyaşlarını tutamaz. O anda içeriden bir gürültü gelir ve görevlilerden biri padişaha güzel bir haber getirir.

Dervişlerin Duasının Kabul Olması ve Padişaha Oğul Evlat Haberinin Verilmesi: Eserin sonuç bölümü olarak değerlendirilebilecek olan bu anlatıda, dervişlerin hikâyelerinin tamamlandığı ve padişahla oturup sohbet etmeye başladıkları anlatılır. Tam o sırada kapıdan bir görevli içeri girerek padişahın muştuluk ister ve ona hanımının bir erkek evlat doğurduğu haberini verir. Padişah bu duruma inanamaz ve bunun nasıl olduğunu görevliye sorar. Görevli ise padişahın saklanan bir durumu ona anlatır. Padişah oğlunu kollarına alıp ona bakar. Daha sonra da dervişler kollarına alarak şehzadeyi öperler ve yeni doğan çocuğa Bahtiyar adını verirler. Azad Bahit bütün hazinenin kapılarını açtırıp yardıma muhtaç ne kadar insan varsa hepsine hayır yapar. Halkın hepsi çok mutlu olur ve şehzadeye dua ederler. Üç yıllık vergiler tamamen silinir, zindandaki mahkûmların hepsi affedilerek serbest bırakılır. Çok büyük bir ziyafet verilir. Herkes ziyafetteyken şehzadenin bulunduğu odaya karanlık bulut misali bir sis çöker ve annesinin kucağında duran çocuk o anda kaybolur. Oradaki herkes bu duruma çok şaşırır ve ağlamaya başlar. Bu şekilde aradan iki gün geçer ve aynı karanlık sis tekrar çöküp çocuğu altın bir beşikle odaya bırakır. Bu durum her ay tekrar eder. Bu şekilde yedi yıl geçtikten sonra dervişler padişahla istişare edip bir kâğıda dileklerini yazarak şehzadenin koynuna koyarlar. Hikâyenin sonunda dervişlerin buraya geldikten sonra kendi ideallerine ulaşmaları, kaybettikleriyle yeniden bir araya gelmeleri ve hayallerinin nasıl gerçekleştiği anlatılır. Perilerin kralı Melik Şahbaz'ın yardımıyla dervişlerin hepsi hayallerine kavuşup mutlu bir hayata adım atarlar ve destan böyle biter.

Bu destanı Şâdi'nin diğer eserlerinden farklı kılan bir özellik olduğunu dile getiren Kelimbetov, destandaki iyi karakterlerin neredeyse

tamamının hayallerinin gerçekleştiğini, kötü karakterlerin ise suçlarına göre cezalandırıldığını belirtmiştir (1974, s. 26).

Şair, halkın hayallerini gerçekleştirecek yöneticilerin iyi işlerini ve hikmetlerini ele alarak zalim yöneticileri eleştirir. Memleketin halka değer vererek onlardan hiçbir şeyi esirgemeyen cömert ve adaletli bir kişi tarafından yönetilmesi gerektiğine inanır. Destanın ana kahramanları padişahlar, şehzadeler, zenginler ve tüccarlardır. Kelimbetov, eserdeki asıl kahramanların; halkın vekilleri olan memurlar, vatanını koruyan kahramanlar, yaşlı bilgeler, akıllı ve yiğit kadınlar olduğunu belirtir (1974, s. 27).

Nazım Çehâr Derviş destanında her bir kahramanının ilginç hikâyeleri; İran, Çin, Yemen, Nişabur gibi farklı yerlerde başlar ve eserdeki diğer karakterlerle birlikte Hint, Roma, Frenk, Şam, Basra, Nemruz, Horasan, Turan, Türkistan gibi ellere taşınır. Ancak dervişler bu ülkelerde mutluluğu bulamayıp ölmeye karar verdikleri anda yolda bir zahitle (darda kalan insanların yardımına koşan bir peygamber olduğu düşünülen Hızır'la) karşılaşır ve onun tavsiyesi üzerine Azat Bahit'in yaşadığı Konstantiniyye'ye giderler. Böylece adaleti ilân eden padişah Azat Bahit ile tanışarak onun hüküm sürdüğü topraklarda hayallerine ulaşırlar.

2.3. Nazım Çehâr Derviş Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yaptığımız araştırmalar ve kaynak taramaları sonucunda bu eserle ilgili Kazakistan'da birkaç çalışmaya rastlanırken Türkiye'de ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Eser, Kazak Türkçesindeki kaynaklarda, "Nazım Çahar Derviş", "Çar Derviş", "Şar Derviş", "Çahar Derviş", "Çahor Derviş", "Tört Derviş" vb. adlarla yer almaktadır.

Bilim adamı Kelimbetov, Şâdi Jäñgiruli üzerine araştırma ve inceleme yapılmasının yasak olduğu bir dönemde, şairin hayatı ve eserleri üzerine ilk edebî çalışma olan *Şâdi Aqın* adlı eserini 1974 yılında Almatı'da yayımlatmıştır. Bilim adamı bu çalışmasında, Şâdi'nin hayattayken kitap olarak yayımlanan eserlerinden hem büyük hacimli hem de fikir ve içerik bakımından oldukça zengin olduğunu düşündüğü beş eseri kısaca incelemiştir. Bu eserlerden biri de *Nazım Çehâr Derviş (Tört Derviş)*'tir.

Güney Kazakistan Bölgesi'nin kültürel mirasını bir araya getirmek için oluşturulan *Qazınalı Oñtüstik* adlı proje kapsamında, Şâdi Jäñgiruli'nin *Nazım Çehâr Derviş* adlı eseri üzerine Mirzaxmetuli editörlüğünde yapılan çalışmaya 279. ciltte yer verilmiştir (Mirzaxmetuli, 2015). Bu çalışmada, eserin Kazak Kiril alfabesine çeviri yazısı yapılmıştır. 192 sayfalık eserin asıl metninden 6. ve 7. sayfalar ek olarak verilmiştir. Çalışmanın sonundaki

açıklamalar kısmında, metinde yer alan Arapça ve Farsça bazı terimler, özel isimler ve yer adları alfabetik sırayla açıklanmıştır. Ancak bir proje kapsamında ele alınan bu çalışmanın kısıtlı bir sürede ya da aceleyle hazırlandığı düşünülmektedir. Çünkü çeviri yazısı incelendiğinde pek çok yanlış okuma yapıldığı göze çarpmaktadır. Eser üzerine herhangi bir inceleme yapılmamıştır.

Şâdi'nin otuzdan fazla eserinin olduğunu belirten Karıpbayev, bu eserlerin bazılarında Doğu edebiyatının klasik eserlerine atıflar yapıldığını ifade etmiştir. Bir makalesinde, 1909 yılında Taşkent'te basılan *Nazım Çehâr Dervîş* adlı eseri ele alarak onun Kazak edebiyatındaki yerine değinen bilim adamı, şairin bu eseri kolay seçmediğini çünkü onun Dünya edebiyatının ünlü eserlerinden biri olduğunu ve birçok ülkede kaleme alındığını vurgulamıştır. Böylesine ünlü bir eserin Kazak topraklarında yazılmasını ise Kazak edebiyatında Dünya edebiyatının önde gelen eserlerinin takip edilerek edebî süreç aşamasına geçilebildiği şeklinde yorumlamıştır (2018 s. 260). Şâdi'nin eseri üzerine çalışma yapan Kelimbetov, Mirzaxmetulı ve Karıpbayev'in yanı sıra Âbdığapparova, Boranbayev, Âbdimanulı ve Kenjebayev gibi bilim adamları da çalışmalarında şairin eserine değinmişlerdir.

Sonuç

Kazak yazılı edebiyatının oluşumuna, Doğu edebiyatındaki yazar ve eserlerin önemli etkileri olmuştur. Kazak edebiyatı ile Doğu edebiyatı arasındaki bağlar genellikle nazire geleneğiyle oluşmuş ve edebiyat sahasında yüzyıllardır süregelen bu gelenek, Kazak edebiyatını dil, şekil, konu ve sanat bakımından daha zengin kılmıştır.

Kazak topraklarında halkı bilinçlendirmek ve ülkeyi özgürlüğe kavuşturmak amacıyla eserler kaleme alan Şâdi Jäñgirulı, Mäşhür Jüsip Kopeyulı, Aqılбек Sabal, Âbubäkir Kerderi, Jüsipbek Şayxislamulı, Turmağambet İztilevov, Aqmolla gibi şairler de Kazak yazılı edebiyatının oluşumuna katkı sağlamışlardır. Özgün eserlerinin yanı sıra Doğu'da yüzyıllardır kullanılan temaları ve olay örgülerini nazire geleneğiyle yeniden kaleme alan bu şairlerin eserleri, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Petersburg, Kazan, Ufa, Orenburg ve Taşkent gibi şehirlerde yayımlanmıştır. Ancak bu eserler arasında henüz gün yüzüne çıkarılmayan ya da Türklük bilimine kazandırılmayanlar da vardır.

Bu eserlerden birisi de çalışmamıza konu olan ve Kazak şair Şâdi Töre Jäñgirulı tarafından kaleme alınan *Nazım Çehâr Dervîş*'tir. Şâdi bu eseri, ilk olarak Farsça yazılan ve çeşitli coğrafyalara yayılarak dilsel ve

kültürel zenginlikler kazanan *Hikâye-i Çehâr Derviş*'e nazire olarak kaleme almıştır. Şâdi'nin eseri daha önce mensur olarak yazılan varyantlardan yalnızca şekil olarak değil, aynı zamanda olay örgüsü bakımından da farklılık göstermektedir.

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı dillerde ve farklı adlarla kaleme alınan *Hikâye-i Çehâr Derviş*, öncelikle Farsçadan Urduçaya daha sonra İngilizce, Fransızca, Tacikçe ve Rusçaya tercüme edilmiştir. Zaman içinde hem nesirle hem de nazımla yazılmış varyantları oluşan eser, Türk dünyası edebiyatında da kendine yer bulup Türkiye, Özbekistan, Doğu Türkistan ve Kazakistan'da tercüme edilmiş veya nazire olarak kaleme alınmıştır.

Şâdi tarafından nazire olarak kaleme alınan varyant üzerine Kazakistan'da bazı çalışmalar yer alsa da Türkiye'de herhangi bir çalışma tespit edilmemiştir. Kaynaklardan Şâdi'nin *Nazım Çehâr Derviş* adlı eserinin 1909, 1913 ve 1917 yıllarında Taşkent'teki Gulam Hasan Arifcanova Litografyası'nda basıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Ancak bunlardan sadece 1913 yılında basılan üç nüsha tespit edilebilmiştir. Tespit edilen nüshalardan ikisi Almatı ve Astana'daki kütüphanelerde; diğeri ise Türkistan Eyaleti'nin Çapayev köyündeki bir kişinin evinde yer almaktadır.

Farklı yerlerden çeşitli sebeplerle bir araya gelerek birbirlerine kendi maceralarını anlatan dört dervişin ayrı ayrı hikâyelerinin ele alındığı *Nazım Çehâr Derviş* adlı eserde; genellikle aşk, sadakat, fedakârlık, adalet, kardeşlik, insan aklı ve insanın manevi yolculuğu gibi konular ele alınmıştır.

Şâdi'nin *Nazım Çehâr Derviş*'i hem edebî değeri hem de kültürel önemi ile dikkat çeken bir eserdir. Üzerine yapılacak çalışmalarla eserin zenginliği ve çok yönlülüğü ortaya koyulabilir. Bu bakımdan eser üzerine hazırlamakta olduğumuz tezde, eserin dil özellikleri incelenerek alana katkı sunulmaya çalışılacaktır. Ancak bu eserin gerek ele alınan olaylar ve olayların gerçekleştiği mekânlar gerekse kültür, adalet, ahlak, bilinç, insana dair meseleler ve manevi bir yolculuğu içeren konular açısından; tarih, tasavvuf, felsefe, edebiyat ve halk bilimi gibi alanlarda yapılacak araştırmalara da veri sağlayabilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Özetle, Türk dünyası edebiyatında çeşitli sebeplerle tarihin tozlu raflarında kalan ve yeterli düzeyde araştırılıp incelenemeyen eserlerin gün yüzüne çıkarılarak farklı perspektiflerden ele alınması alana katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Äbdığapparova, J. (2011). *XX Ğasır Basındağı Qazaq Ädebiyeti Mäseleleri Jäne Şädi Aqın*. Türkistan: Turan.
- Äbdimanulı, Ö. (2012). *XX Ğasır Basındağı Qazaq Ädebiyeti*. Almatı: Dävir.
- Alashbayev, Y. (2021). Kazak Edebiyatı'nda Nazire Geleneğı. *Aydın Türklük Bilgisi*, 7(1), 31-58.
- Aral, R., & Yıldırım, T. (2024). Kazak Şair Şadi Töre Jäñgirulı'nın Hayatı, Edebî Kişiliğı ve Eserleri (1855-1933). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(46), 771-795.
- Benli, S. (2004). İlk Dönem Urdu Edebiyatı'na Genel Bir Bakış. *Nüşa*, (13), 91-106.
- Boranbayev, J. (2014). *Şıǵıs Şayırlarınıñ Soñı: Şädi Aqın*. Almatı: Bilim.
- Cihângir Töre, Ş. (1913). *Nazım Çehâr Derviş*. Taşkent: Litografiya Gulam Xasan Arifjanova.
- Devellioǵlu, F. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın.
- Duncan Forbes, L.L.D. (1857). *Bâgh o Bahâr or Tales of the Four Darweshes Translated From the Hindûstânî of Mîr Amman, of Dîhlî*. London.
- Günaydın, S. (2017). *Dört Derviş Hikâyesi / Hikâye-i Çihâr Derviş*. İstanbul: Büyüyenay.
- Karipbayev, J. T. (2018). "Çaxor Dârviş" Qissası Jäne Onıñ Nazirası. Qazaq Bilim Akademiyasınıñ Bayandamaları, (4), 259-272.
- Kelimbetov, N. (1974). *Şädi Aqın*. Almatı: Jazuvşı.
- Kelimbetov, N. (2004). *Ejelgi Ädebi Jädigerlikter*. Astana: Foliant.
- Kenjebayev, B. (1993). *XX Ğasır Basındağı Ädebiyet (Jetinşi Kitap)*. Almatı: Bilim.
- Kuanyshbayeva, Z., & Zhiyenbayev, Y. (2017). Ayqap Dergisi ve Mağcan Cumabayev'in Şiirleri Örneğinde 20. Yüzyıl Başında Kazak Edebî Dilinde Kullanılan Kitabi Unsurlar. *Bilig* (80), 279-315.
- Mırzaxmetulı, M. (Ed.). (2015). *Şädi Jäñgirulı: Tört Dârviş Qissası*. Almatı: Nurlı Älem.
- Şahmuhammed, M. A. (1986). *Priklyuçeniya Çetreh Dervişey. S. Hovari (Per. s Tadj)*. Duşanbe: İrfon.
- Yegevbayev, A. (2006). *Qazaq Ädebiyetiniñ Tarixı 5. Tom XIX Ğasırduñ Ekinşi Jartısı (1850-1900)*. Almatı: QazAkparat.

Yıldırım, S. (2010). *Hikâye-i Çihar Derviş İnceleme, Metin, Dizin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- URL-1 <https://franpritchett.com/00urdu/baghobahar/index.html#index>. (Erişim Tarihi: 04.08.2024).
- URL-2 <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/cehar-dervis-nizari>. (Erişim Tarihi: 20.08.2024). Öger, A. “Çehâr Dervîş (Nizârî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*.
- URL-3 <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/car-dervis-hirami>. (Erişim Tarihi: 14.08.2024). Musalı, V. “Çâr Dervîş (Hırâmî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*.

Андатпа: Қазақ әдебиетіне мол әдеби мұра қалдырған Шәді төре Жәңгірұлы (1855–1933) ХХ ғасыр басында жазған шығармаларымен қазақ жазба әдебиетінің қалыптасуына үлес қосқан маңызды ақындардың бірі. Отызға жуық өлең шығармасы бар, көпшілігі әр баспаханада басылған ақын туралы Кеңес Одағы кезінде саяси себептерге байланысты зерттеу жүргізілмеді. Шәді Шығыс әдебиетінің атақты шығармаларына ұқсас шығармаларымен қазақ әдебиеті тарихында өзінің шынайы орнын алды. Түрік әлемі әдебиетінде назира үлгісінде жазылған көптеген шығармалар тиісті деңгейде зерттелмеген. Қазақстанда Шәді ақын шығармалары зерттелгенімен Түркияда ақын және оның шығармашылығы әлі белгісіз болып тұр. Зерттеу нысанамыз болып тұрған «*Назым шәр дәруіш*» атты еңбегі солардың бірі ғана. Бұл мақала аталған поэтикалық шығарманы ғылыми айналымға енгізуге, оның мазмұны мен мәдени мәніне талдау жасауға арналған. Алғашында парсы тіліндегі «*Төрт дервиштің бастан кешкен оқиғалары*» мәтініне назира үлгісінде жазылған «*Назым шәр дәруіш*» ұлан-ғайыр аумаққа таралу барысында тілдік және мәдени мазмұны жағынан байыды. Мақалада «*Назым шәр дәруіш*» дастанының қазақ топырағында жасалу және бейімделу тарихы қарастырылып, оның құрылымы, мазмұны, мәтінде берілген оқиға желісі талданады.

Кілт сөздер: Шығыс әдебиеті, Қазақ әдебиеті, Шәді Төре Жәңгірұлы, Хикайе Чехар Дервиш, Нәзира дәстүрі

(Режеп АРАЛ, Талип ЙЫЛДЫРЫМ. ҚАЗАҚ АҚЫНЫ ШӘДІ ТӨРЕ ЖӘҢГІРҰЛЫНЫҢ «НАЗЫМ ШӘР ДӘРУІШ» ШЫҒАРМАСЫН ЗЕРТТЕУ)

KAZAK ŞAİR ŞÂDİ TÖRE JAŃGIRULI'NIN "NAZIM ÇEHÂR DERVİŞ" ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Аннотация: Шади Торе Жангирулы (1855–1933), оставивший значительное литературное наследие, является одним из видных деятелей казахской литературы, сыгравших важную роль в становлении казахской письменной традиции начала XX века. Автор около тридцати стихотворных произведений, многие из которых были опубликованы в различных типографиях, Шади в силу политических обстоятельств оставался вне научного анализа в советский период. Тем не менее, он занял достойное место в истории казахской литературы как поэт, создавший одни из наиболее значимых произведений восточной литературной традиции. Многие произведения поэта, как оригинальные, так и переводы, остаются недостаточно изученными в тюркской литературной традиции. Одним из таких произведений является поэма *Назым Чехар Дервиш*, которая, несмотря на некоторое изучение в Казахстане, остаётся практически неизвестной в Турции и является предметом настоящего исследования. Настоящая статья посвящена введению данного стихотворного произведения в научный оборот, а также анализу его содержания и культурного значения. *Назым Чехар Дервиш*, изначально задуманное как пародийное произведение на персидский текст *Приключения Четырёх Дервишей*, обогатилось с точки зрения языка и культурного содержания в процессе распространения на обширной территории. В статье будет рассмотрена история создания и адаптации данного произведения на казахской земле, проведён анализ его структуры, содержания, а также сюжетных линий, представленных в тексте.

Ключевые слова: Восточная литература, казахская литература, Шади Торе Жангирулы, приключения четырех дервишей, пародия.

(Реждеп АРАЛ, Талип ЫЫЛДЫРЫМ. АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАЗАХСКОГО ПОЭТА ШАДИ ТОРЕ ЖАНГИРУЛЫ «НАЗЫМ ЧЕХАР ДЕРВИШ»)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Recep ARAL (%60), Talip YILDIRIM (%40)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.
